
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), Nr 4
s. 295-308
doi: 10.36121/nkowcz.22.2025.4.295

Natalia Kowcz
0009-0007-8121-0147
(Uniwersytet Wrocławski)

Rola organizacji pozarządowych w kształtowaniu tożsamości narodowej mniejszości polskiej na Litwie z perspektywy Związku Harcerstwa Polskiego na Litwie

Streszczenie: Tożsamość narodowa stanowi jeden z kluczowych elementów bezpieczeństwa kulturowego mniejszości narodowych. Jej zachowanie wymaga systematycznego pielęgnowania języka, tradycji oraz zwyczajów, co w warunkach grup mniejszościowych staje się szczególnym wyzwaniem. W tym kontekście istotną rolę odgrywają organizacje pozarządowe, które poprzez aktywizację społeczną i pracę wychowawczą wspierają rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Przykładem takiego podmiotu jest Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie, zrzeszający znaczną część polskiej młodzieży, głównie z rejonu Wileńszczyzny, ale nie tylko. Celem artykułu jest ukazanie roli tej organizacji w procesie kształtowania i umacniania tożsamości narodowej mniejszości polskiej na Litwie oraz jej znaczenia w budowaniu poczucia bezpieczeństwa kulturowego. **Słowa kluczowe:** Polska, Litwa, bezpieczeństwo kulturowe, tożsamość, organizacje pozarządowe, mniejszość narodowa

The role of non-governmental organisations in shaping the national identity of the Polish minority in Lithuania from the perspective of the Polish Scouting Association in Lithuania

Annotation: National identity is one of the crucial elements of cultural security for national minorities. Its preservation requires the systematic cultivation of language, traditions and customs, which is a distinct challenge for minority groups. In this context, non-governmental organisations play a significant role, supporting the development of civil society through social activation and educational work. The Polish Scouting Association in Lithuania exemplifies such an entity, uniting a substantial portion of Polish youth, primarily, though not exclusively, from the Vilnius region. The aim of this article is to show the role of this organisation in the process of shaping and strengthening the national identity of the Polish minority in Lithuania as well as its importance in building a sense of cultural security.

Keywords: Poland, Lithuania, cultural security, identity, non-governmental organisations, national minority

Wstęp

Mniejszość polska na Litwie jest aktywną grupą, która zrzesza się w rozmaitych organizacjach społecznych, kulturalnych, politycznych. Ludność ta jest ściśle związana z miejscem swojego zamieszkania, a jej obecność na tym terytorium wynika z powojennych zmian granic, na mocy których Polska utraciła ziemie wschodnie i północno-wschodnie. Region ten charakteryzuje się tym, że w ciągu XX w. mieszkańcy Wileńszczyzny byli obywatelami carskiej Rosji, Niemiec, II Rzeczypospolitej, III Rzeszy, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a następnie niepodległej Litwy. Pomimo tych zmian widocznych w dokumentach, na mapach politycznych ludzie ci pozostali duchowo związani z państwem polskim, z ojczyzną swoich przodków. Było i jest to możliwe dzięki kultywowaniu wspólnych tradycji, dbałości o zachowanie języka, pamięci historycznej. Te wszystkie działania budują poczucie tożsamości i świadomości narodowej. Nieocenionym wsparciem są dziś organizacje pozarządowe, w których mniejszość polska może podejmować działania. Takim podmiotem jest m.in. Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie (ZHPnL). Celem artykułu jest ukazanie roli tej organizacji w procesie kształtowania i umacniania tożsamości narodowej mniejszości polskiej na Litwie oraz jej znaczenia w budowaniu poczucia bezpieczeństwa kulturowego. W tym miejscu można nakreślić hipotezę, że założenia ideowo-metodyczne i programowe ZHPnL oddziałują w pozytywny sposób na budowanie i wzmacnianie tożsamości mniejszości polskiej na Litwie, a także przyczyniają się do rozwoju bezpieczeństwa lokalnego oraz kulturowego.

Tożsamość – to co nas jednoczy i jednocześnie odróżnia od innych

„[...] Lecz nie przestajmy czcić świętości swoje
I przechowywać ideałów czystość;
Do nas należy dać im moc i zbroję,
By z kraju marzeń przeszły w rzeczywistość”¹.

Każdy z nas czuje wewnętrzne przywiązanie do pewnych wartości, miejsc, ludzi. Jest to uczucie bardzo indywidualne i trudne do opisanego, ale niewątpliwie odczuwane przez nas wszystkich. Odwołujemy się do osiągnięć cywilizacji łańskiejskiej, do szeroko rozumianego zachodniego kręgu kulturowego, do wartości chrześcijańskich. Czujemy przywiązanie do miejsca, w którym żyjemy – Europy, do naszej wspólnoty narodowej. Właśnie takie cechy możemy przypisać poczuciu tożsamości. Według definicji słownikowych tożsamość jest to w odniesieniu do społeczności: świadomość wspólnych cech i poczucie jedności oraz w odniesieniu do pojedynczego człowieka: świadomość siebie². Tożsamość więc możemy uznać za wartość strategiczną w kontekście bezpieczeństwa, ponieważ to ona stanowi o tym kim jesteśmy i z czego czerpiemy. To dzięki niej identyfikujemy się z konkretnym państwem, narodem, organizacją, etc. Poczucie jedności w sprawach małych i dużych nie raz ratowało przetrwanie

¹ A. Asnyk, *Miejmy nadzieję!*, <https://literat.ug.edu.pl/asnyk/051.htm> [20.11.2024].

² Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/tozsamosc.html> [20.11.2024].

całych narodów. Tak było także w przypadku Polaków, którzy przez czas rozbiorów, gdy fizycznie Rzeczpospolita nie istniała na mapie politycznej świata, utrzymali swoją kulturę, język, tradycje i zwyczaje, wartości, symbole narodowe, wiarę.

Definicja bezpieczeństwa Elżbiety Stadtmüller mówi, „bezpieczeństwo określa się jako proces tworzenia takich warunków, które gwarantowałyby państwu jego istnienie, zapewniałyby suwerenność, integralność terytorialną, nieingerencję w sprawy wewnętrzne”³. Bezpieczeństwo to nie tylko silna armia, mądre zarządzanie przez decydentów, stabilność gospodarcza, ochrona zdrowia, ale także silne poczucie tożsamości – dbałość o kulturę, tradycje, wartości. W szeroko pojętym interesie państwa jest dbanie o poczucie tożsamości narodowej, ponieważ wiąże się to z poprawą bezpieczeństwa kulturowego. Wspomniane bezpieczeństwo kulturowe możemy zakwalifikować jako komponent bezpieczeństwa społecznego. Między innymi o ten sektor przedstawiciele szkoły kopenhaskiej poszerzyli pojmowanie bezpieczeństwa. Aby w pełni zobrazować istotę tożsamości jako elementu strategicznego dla istnienia narodów, mniejszości warto przywołać definicję bezpieczeństwa kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych Elżbiety Szyszlak, według której jest to „stan, w którym mniejszości narodowe i etniczne mogą utrwalać swą tożsamość i odrębność etniczną, pielęgnować i rozwijać swoje dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne), a jednocześnie czerpać z dorobku kulturowego innych grup etnicznych, w tym grupy większościowej w państwie zamieszkania, nie tylko bez uszczerbku dla swojej kultury, ale w efekcie ją wzbogacając”⁴.

Jest to o tyle istotne, że konflikty, które aktualnie trwają na świecie toczą się nie tylko o surowce, terytorium ale także o dusze i serca społeczności. Zagrożenia niesymetryczne, wojna hybrydowa, informacyjna to tylko niektóre niebezpieczeństwa dla narodów o słabej tożsamości. Aby skutecznie temu zapobiec zadaniem decydentów jest tworzenie jedności w społeczeństwie. Nie należy mylić tego z jednolitością, która może zawierać się w hasłach „Polska dla Polaków”, etc. Państwa, które stawiają na wielokulturowość wcale nie muszą być słabe w poczuciu swojej tożsamości, wręcz przeciwnie, ta różnorodność może być elementem tożsamości danego społeczeństwa, może je ubogacać, wzmacniać. Wystarczy spojrzeć na wielki geopolityczny sukces Rzeczpospolitej Obojga Narodów, która w swoich granicach terytorialnych skupiała Polaków, Litwinów, Ukraińców, Rusinów, wyznawców judaizmu, islamu, katolików, prawosławnych, etc. Na przestrzeni lat pojawiały się spory, jak w każdej rodzinie, jednak przywiązanie do własnej tożsamości, do miejsca, tradycji, zwyczajów pozwoliło trwać temu projektowi. „Mieszkańcom wieloetnicznej Rzeczpospolitej Obojga Narodów nieznanym był podział na „narodowości panujące” oraz „mniejszości narodowe”: podział taki zaistniał dopiero w państwach narodowych, powstałych tutaj w XX w. W tej dawnej Rzeczypospolitej doszukiwanie się czyjegóż pochodzenia etnicznego miało znaczenie wyłącznie genealogiczne – nic poza tym. Kto był poddanym króla

³ Ł. Fijałkowski, *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, [w:] *Międzynarodowe Stosunki Polityczne*, red. Ł. Fijałkowski, R. Kunert-Milcarz, Wrocław 2018, s. 70.

⁴ E. Szyszlak, *Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa. Mniejszość romska w Republice Czeskiej*, Wrocław 2015, s. 35.

polskiego, był Polakiem (w znaczeniu przynależności państwowej), etnicznie będąc zarazem na przykład Rusinem czy Niemcem. Stąd popularne określenie: *gente Ruthenus, natione Polonus* – ‘z rodu Rusin, z narodu Polak’⁵.

Oryginalny pogląd w odniesieniu do kształtowania poczucia tożsamości prezentował wybitny publicysta Józef Mackiewicz, który swoją przynależność narodowościową identyfikował nie z konkretnym narodem, ale z obszarem geograficznym, z którego pochodził, „osobiście czuję się w tej chwili przynależny do wschodniej Europy, a dopiero na drugim miejscu do określonego narodu”⁶. Mackiewicz często w swoim dorobku podkreślał fakt, że pochodził z Wileńszczyzny, która w dwudziestolecie międzywojennym stała się elementem gry politycznej między Polakami, Litwinami i Sowieciami. Skomplikowane losy Wileńszczyzny są doskonałym przykładem wyzwań tożsamościowych, jakie stanęły przed państwami narodowymi. Można zadać pytanie, czy w takim razie poczucie tożsamości może destabilizować sytuację zewnętrzną i wewnętrzną państw? Myślę, że odpowiedź powinna być twierdząca i poparcie tego znajdziemy w historii. Spory o narodowość, o jednolitość społeczeństwa przyczyniły się do destrukcji ładu międzynarodowego jaki nastał po I wojnie światowej. Mowa tu o konfliktach lokalnych, ale także tym globalnym, który miał swój początek 1 września 1939 r. Można także odwrócić powyższe pytanie, czy jeśli poczucie tożsamości byłoby mniejsze to czy udałoby się zapobiec konfliktom narodowościowym? Trudno przewidzieć jakby to wyglądało, ale uważam, że wtedy społeczności o większej świadomości tożsamościowej inkorporowałyby sobie narody słabsze. Tak więc najbardziej zasadne wydaje się zachowanie złotego środka, który pomoże rozwijać, promować kulturę rodzimą, a jednocześnie będzie otwarty na innych.

To wytwory kulturowe takie jak język, wspólne dzieje historyczne, tradycje i zwyczaje są solidnym fundamentem, który trudno jest zniszczyć podczas działań zbrojnych. „Konstruktywistyczne warunkowanie bezpieczeństwa stosunkami tożsamości wiąże się z kolejnym, jeszcze bardziej fundamentalnym założeniem wspólnym dla całego tego nurtu. Głosi ono, że czynniki niematerialne, wyobrażeniowe, decydują na ogół o tym, jak konstruowane i jak realizowane jest bezpieczeństwo w polityce światowej. Poza tożsamością, czyli poczuciem tego, kim jesteśmy, najważniejszym czynnikiem wyobrażeniowym, jaki zdaniem konstruktywistów kształtuje politykę światową, są przyjmowane normy społeczne. Normy można określić jako wzory właściwego czy też uprawnionego zachowania, jakiego wspólnie oczekują aktorzy podlegli określonej tożsamości”⁷. Zgodnie z powyższym to m.in. od poczucia silnej tożsamości zależy bezpieczeństwo jednostek, które identyfikują się z danym obszarem kulturowym. To obrona oraz ochrona danych norm, wartości narodowych, religijnych, a wręcz cywilizacyjnych może okazać się prawdziwym wyzwaniem dla zapewnienia bezpieczeństwa. Naród przetrwa bez terytorium, bez państwowości tylko i wyłącznie wtedy, gdy

⁵ A. Piskozub, *Rzeczpospolita Obojga Narodów polską unijną przeszłością*, 21.04.2015, <https://geopolityka.net/andrzej-piskozub-rzeczpospolita-obojga-narodow/> [24.11.2024].

⁶ J. Mackiewicz, *Listy do redakcji*, „Kultura” 1959, nr 10/144, s. 150.

⁷ M. McDonald, *Konstruktywizm*, [w:] *Studia bezpieczeństwa*, red. P. D. Williams, Kraków 2012, s. 62-63.

zachowa swoje poczucie odrębności, swoją tożsamość, dziedzictwo kulturowe, język, świadomość narodową. Z punktu widzenia przynależności narodowej istotna może być sprawa posiadanego obywatelstwa. Trzeba zaznaczyć, że nie musi być ono związane z przynależnością narodową. Obywatelstwo to stan prawny, narodowość to stan faktyczny. Dlatego być może zasadnym wydaje się punkt widzenia, że tożsamości nie należy wiązać z przynależnością prawną do danego kraju, bardziej zasadna staje się przynależność do konkretnego kręgu kulturowego, zbioru wartości, etc.

Innym ważnym aspektem, który jest zależny od tożsamości, jest interes jednostki, a co za tym idzie także interes narodowy, „Interesy odnoszą się do tego, kim lub czym są aktorzy. Wyznaczają one rodzaje społeczne albo stany istnienia. Interesy odnoszą się do tego, czego aktorzy chcą. Wyznaczają motywacje, które pomagają wyjaśnić zachowanie („pomagają”, ponieważ zachowanie opiera się również na przekonaniach o tym, jak realizować interesy w danym kontekście). Interesy zakładają tożsamości, ponieważ aktor nie może wiedzieć, czego chce, dopóki nie wie, kim jest, a skoro tożsamości zawierają treść kulturową w różnym stopniu, podobnie jest z interesami”⁸. W takim przypadku, dopiero jak odkryjemy w sobie przywiązanie np. do naszej gminy zamieszkania to zależy nam na rozwoju tego miejsca, dbamy o jego infrastrukturę, uczestniczymy w wydarzeniach, identyfikujemy się ze społecznością. W innym przypadku obojętne by nam było, co się dzieje z naszym otoczeniem. Przykłady te można rozszerzyć o kolejne, większe obszary geograficzne – województwo, państwo, region, itd. Wydaje się, że w końcu nauczyliśmy się świadomie korzystać i czerpać z bogactwa naszej przynależności kulturowej, narodowej. Poczucie zbiorowej tożsamości stwarza okazję do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, które objawia się m.in. poprzez działalność rozmaitych stowarzyszeń, fundacji – organizacji pozarządowych, których przedstawicielem jest także Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie (ZHPnL).

Organizacje pozarządowe jako przejaw lokalnej aktywności społecznej

Organizacje pozarządowe (NGO, *non-government organization*) obecnie przeżywają pewien renesans. Możemy je odnaleźć w rozmaitych sektorach życia społecznego. Są one nieodłącznym elementem społeczeństwa obywatelskiego – takiego, które czuje odpowiedzialność za los swojego państwa, narodu, angażuje się w rozmaite działania. Organizacje te możemy podzielić na różne typy, są nimi m.in. stowarzyszenia, fundacje, kluby sportowe. Każdy z tych podmiotów charakteryzuje się unikatową strukturą, wartościami, ideami oraz celem. Polskie prawo w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie mówi,

„1. Działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna, prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie.

2. Organizacjami pozarządowymi są:

1) niebędące jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych lub przedsiębiorstwami, in-

⁸ A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 217-218.

stytutami badawczymi, bankami i spółkami prawa handlowego będącymi państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi,
2) niedziałające w celu osiągnięcia zysku – osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia, z zastrzeżeniem ust. 4⁹.

Działalność NGO podobnie rozwija się w innych państwach, a także w przestrzeni międzynarodowej. Organizacje trzeciego sektora współpracują z Unią Europejską, NATO oraz z rządami poszczególnych państw. Jest to kolejny dowód na to, że rola organizacji społecznych jest niezbędnym komponentem dojrzałego, odpowiedzialnego za swoje losy narodu. Dlatego władzom powinno zależeć na wspieraniu rozwoju takich podmiotów.

Podobnie jest także na Litwie, gdzie działa opisywana poniżej organizacja związana z polską mniejszością narodową – Związek Harcerstwa Polskiego. Litewskie organizacje pozarządowe działają na podstawie ustawy o stowarzyszeniach przyjętej w 2004 r. oraz ustawy o fundacjach charytatywnych i wspierających z 1996 r. Dokumenty te określają zasady powoływania oraz funkcjonowania tych podmiotów w strukturze państwa: „Stowarzyszenie – osoba prawna publiczna z ograniczoną odpowiedzialnością cywilną, mająca własną nazwę, której celem jest koordynowanie działalności członków stowarzyszenia, reprezentowanie interesów członków stowarzyszenia i ich obrona lub zaspokajanie innych interesów publicznych”¹⁰. „Fundacja Charytatywna i Wsparcia (zwana dalej Fundacją) – osoba prawna prawa publicznego z ograniczoną odpowiedzialnością cywilną, posiadająca własną nazwę, która zarządza, wykorzystuje przekazany jej majątek oraz własny nabyty majątek, rozporządza tym majątkiem, a której głównym celem jest świadczenie pomocy charytatywnej i/lub wsparcia, a w razie potrzeby także innej pomocy osobom fizycznym i prawnym zgodnie z procedurą określoną w Ustawie o Charytatywności i Wsparciu Republiki Litewskiej (zwanej dalej Ustawą o Charytatywności i Wsparciu) oraz niniejszej Ustawie w dziedzinie nauki, edukacji, kultury, sztuki, religii, sportu, opieki zdrowotnej, opieki społecznej i dobrobytu, ochrony środowiska oraz innych dziedzin pożytecznych dla społeczeństwa i niezwiązanych z dążeniem do osobistych korzyści”¹¹. Te dwie formy prawne są najpopularniejszymi NGO na Litwie.

Warto zastanowić się również nad faktem, dlaczego ludzie chętnie wstępują do organizacji pozarządowych i aktywnie uczestniczą w ich projektach najczęściej na zasadzie wolontariatu. Niewątpliwie ogromną rolę odgrywa tu motywacja, najczęściej ta wewnętrzna. Osoby te po prostu chcą mieć wpływ na to, co się dzieje w ich okolicy, identyfikują się oni z pewnymi wartościami i ideami, które dana instytucja sobą reprezentuje. Dlatego też organizacje trzeciego sektora stanowią swoisty fundament społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ stwarzają płaszczyznę do wymiany zdań, poglądów, ale także do działania dla dobra wspólnego. W społecznościach na pozio-

⁹ Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U., 2003, Nr 96, poz. 873.

¹⁰ Ustawa o stowarzyszeniach Republiki Litewskiej, Dz. U., 2004, nr 25-745.

¹¹ Ustawa Republiki Litewskiej o fundacjach charytatywnych i wspierających, Dz. U., 1996, nr 32-787.

mie lokalnym organizacje pozarządowe są wręcz podmiotem niezbędnym do dobrze funkcjonowania państwa. Bardzo często nawet są w stanie wyrećzyć administrację rządową, lokalną w niektórych działaniach, albo zwrócić uwagę decydentów na problemy i wyzwania płynące z konkretnych obszarów funkcjonowania tych podmiotów. O tym, że organizacje takie są pomocne dla administracji państwa świadczy m.in. fakt dotowania ich przez państwo. Władze polskie jak i litewskie chętnie wspierają działalność na rzecz społeczeństwa. Organizacje pozarządowe z Polski i Litwy współpracują także ze sobą angażując obywateli obu państw w projekty wspierane m.in. przez Unię Europejską. Poniżej opisany Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie jest dość oryginalną organizacją pozarządową. Działa on na Litwie, ale jednocześnie utrzymuje ściśle związki z Polską, a jego idea jest ogólnopolska.

**„Mam szczerą wolę całym swoim życiem pełnić służbę Bogu i Polsce...”
a może jednak Litwie? – Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie
jako przykład organizacji kształtującej tożsamość
polskiej mniejszości narodowej**

Brytyjski generał Robert Baden-Powell w wyniku swoich doświadczeń bojowych i organizacyjnych w Afryce opracował na przełomie XIX i XX w. nowatorski sposób wychowywania młodzieży nazwany skautingiem. Zakładał on pracę w małych grupkach – system zastępów, zdobywanie stopni, sprawności za posiadanie konkretnych umiejętności. W swojej książce *Scouting for Boys* opublikował założenia ideowo-wychowawcze, metodyczne, programowe nowo powstałego ruchu. W innych miejscach na świecie także tworzyły się podobne inicjatywy oddolne nawiązujące do *woodcraftu* oraz *survivalu*, a także młodzieżowe organizacje paramilitarne. Idea skautingu przywędrowała na ziemię polską w dość nietuzinkowy sposób. Polacy będący wtedy jeszcze pod zaborami musieli respektować zasady narzucane przez władze pruskie, rosyjskie i austriackie. W Galicji narodziły się organizacje młodzieżowe (jeszcze nie stricte patriotyczne, ale takie, które miały za zadanie wychowywać młodzież, przekazywać dobre wzorce, uczyć dyscypliny, propagowały one także abstynencję od używek), np. Zarzewie. Jeden z członków tej organizacji Andrzej Małkowski za spóźnienie się na zbiórkę otrzymał karę w postaci przetłumaczenia na język polski wspomnianej już książki gen. Baden-Powella *Scouting for Boys*. Podczas wykonywania tej kary tak spodobała mu się idea zaproponowana w niej idea, że stał się jej popularyzatorem na ziemiach polskich. W latach 1910-1911 poczyniono pierwsze kroki do stworzenia organizacji, a już w maju 1911 r. Małkowski wydaje rozkaz, w którym powołuje pierwsze cztery drużyny skautowe we Lwowie i moment ten uznaje się jako symboliczny początek harcerstwa. W kolejnych latach, później już niepodległej Polski utworzono organizację o zasięgu ogólnopolskim – Związek Harcerstwa Polskiego¹². Pomimo wielu zawirowań dziejowych harcerstwo w Polsce nadal jest prężnym ruchem ideowo-wychowawczym. Na utraconych ziemiach II Rzeczypospolitej także przetrwały tradycje polskiego ruchu skautowego. Przykładem jest Związek Harcerstwa Polskiego na Ukrainie (ZHPnU) oraz Związek Harcerstwa Pol-

¹² G. Nowak, *Harcerskie ABC*, Warszawa 2016, s. 37.

skiego na Litwie. I to właśnie tej drugiej organizacji chciałabym poświęcić poniższe rozważania.

Już w 1989 r. podjęto inicjatywę związaną z odtworzeniem struktur ZHP na Litwie. Polscy instruktorzy harcerscy, szczególnie hm. Wiesław Turzański – ówczesny kierownik Referatu Wschód ZHR Wilno, wspierali odradzającą się organizację, która cieszyła się popularnością wśród mniejszości polskiej. Fundamentem do odbudowy organizacji była historia legendarnej Wileńskiej Czarnej Trzynastki, drużyny, która działała na Wileńszczyźnie przed II wojną światową i była wzorem dla innych harcerzy¹³.

Za najważniejsze założenia programowe organizacji można uznać służbę Bogu, Ojczyźnie i Bliźnim, „Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie jest jedną z największych i najbardziej dynamicznych organizacji polskich na Litwie. Jest organizacją wychowawczą, skupiającą w swych szeregach dzieci i młodzież”¹⁴. W organizacji działa 12 drużyn harcerskich żeńskich, 8 drużyn wędrowniczych żeńskich i 5-6 gromad zuchowych żeńskich. Jeśli chodzi o harcerzy to ZHP na Litwie ma 8 drużyn harcerskich męskich, 5 drużyn wędrowniczych męskich, 2 męskie gromady zuchowe. Liczebność organizacji z każdym rokiem wzrasta. Nie mocno, ale wzrasta. Na dany moment organizacja liczy więcej niż 750 członków¹⁵. Jednostki działają lokalnie, głównie tam gdzie występują skupiska mniejszości polskiej, tj. na obszarze Wilna i rejonu wileńskiego.

Harcerstwo samo w sobie daje poczucie jedności poprzez wartości, tradycje, jednolite umundurowanie. To także stawianie czoła trudnościom, wyzwaniom, kształtowanie siły charakteru młodego człowieka, poprzez ciągły rozwój i pracę nad sobą. Uwagę na to zwraca phm. Alina Kieżun, wieloletnia przewodnicząca ZHPnL: „Wartości mamy naprawdę fundamentalne, na których właśnie budujemy całą swoją organizację przez 35 lat, pamiętając także o wartościach harcerstwa przedwojennego, które też działało na Wileńszczyźnie i było naprawdę bardzo mocne. Z najważniejszych wartości mogę wymienić braterstwo oraz patriotyzm. Ale patriotyzm nie taki, że po prostu *wstańmy z flagą* lub *oddajmy hołd*, co jest też bardzo ważne, ale ten taki patriotyzm, w którym wyraża się miłość do swojej ojczyzny, miłość do języka, miłość do swojego państwa, do swojego miasta, miłość także do przyjaciół, dbanie o swoją szkołę, dbanie o rozwój osobisty. Można powiedzieć, że jeżeli jestem patriotą swojego kraju, to będę się starał, żeby mój kraj rozwijał się dobrze, był silny i kochany. Dzieci uczą się tego patriotyzmu poprzez zdobywanie różnych stopni, np. wykonując różne zadania. Uczą się także pokory, samodzielności, co jest bardzo ważne w życiu każdej młodej osoby, ponieważ budowanie poczucia odpowiedzialności za siebie i za innych naprawdę jest bardzo ważne, ponieważ każde dziecko potrafi być odpowiedzialne, tylko trzeba znaleźć czas i wyjaśnić mu, w czym się kryje ta odpowiedzialność”¹⁶. To m.in. ta silna świadomość narodowa wśród Polaków na Litwie daje także odporność

¹³ *Harcerstwo polskie na Litwie ma 30 lat*, 28.08.2019, <https://wilnoteka.lt/artukul/harcerstwo-polskie-na-litwie-ma-30-lat> [17.11.2025].

¹⁴ *ZHP na Litwie*, <https://zhpnl.lt/> [21.08.2025].

¹⁵ Informacje uzyskane od przewodniczącej ZHPnL Agaty Stankiewicz.

¹⁶ *Harcerstwo na Wileńszczyźnie: od tradycji do nowoczesności*, 19.05.2024, <https://kurierwilenski.lt/2024/05/19/harcerstwo-na-wilenszczyznie-od-tradycji-do-nowoczesnosci/> [21.08.2025].

na działania hybrydowe pochodzące z Federacji Rosyjskiej. Tereny zamieszkiwane przez mniejszość polską są praktycznie terenem pogranicza z Białorusią, gdzie od lat trwają działania o charakterze hybrydowym, objawiające się m.in. poprzez wzmożoną nielegalną migrację oraz działania propagandowe. To kształtowanie tożsamości w oparciu o wartości chrześcijańskie, europejskie stwarza solidny fundament pod budowę stabilnego, demokratycznie dojrzałego społeczeństwa, odpornego na takie zabiegi w przyszłości.

Kolejny element ideowo-wychowawczy, który wzmacnia poczucie przywiązania do rodzimej tradycji, kultury, wartości to zasady wypływające z Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego. Każdy harcerz, harcerka, który decyduje się wstąpić w struktury ruchu po pewnym czasie i spełnieniu określonych wymagań składa uroczyste Przyrzeczenie łączące się z otrzymaniem Krzyża Harcerskiego, noszonego na mundurze. Jest to chwila bardzo ważna dla młodego człowieka, ponieważ wypowiada on wtedy słowa, które często warunkują jego kolejne decyzje życiowe. Rota Przyrzeczenia głównych organizacji harcerskich w Polsce brzmi następująco: „Mam szczerą wolę całym swoim życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłuszny Prawu Harcerskiemu”¹⁷. Dla polskich harcerzy oczywiste jest, że poprzez swoją służbę mają dbać o rozwój Rzeczypospolitej. W ZHP na Litwie sprawa ta jest bardziej złożona, ponieważ duchową ojczyzną dla tych harcerzy jest oczywiście Polska, jednak mieszkają na Litwie i to dbanie o dobrobyt, bezpieczeństwo i rozwój tego państwa jest ich priorytetem. Z uzyskanych informacji od Przewodniczącej ZHPnL wynika, że Rota Przyrzeczenia brzmi podobnie, jednak występuje w niej jedna zasadnicza różnica, podobnie jak w hymnie harcerskim, słowo „Polsce” zamienione zostało na „Ojczyźnie”. Jak podaje Agata Stankiewicz wynika to z następującego faktu: „jesteśmy polską organizacją działającą na Litwie i mamy dwie ojczyzny. Dla kogoś to jest Litwa, komuś Polska, a jeszcze dla kogoś obie”. Taka narracja jest zasadna w tym przypadku i w żadnym aspekcie nie kłóci się z budowaniem tożsamości polskiej mniejszości narodowej, a także z konstruowaniem bezpieczeństwa lokalnego. Aspekty te uzupełniają się wzajemnie. Przykładem na poparcie tych słów wypowiedzianych przez harcerzy są działania jakie podejmują w Rejonie Wileńskim.

Harcerstwo to nie tylko zwykły sposób na spędzanie czasu wolnego na wspólnych wyjazdach, biwakach, zbiórkach czy obozach. To także rozwijanie swoich umiejętności, a także propagowanie wartości wynikających z ideałów harcerskich w społeczeństwie. W polskiej historii mamy dobitne przykłady tego jak harcerze z oddaniem służyli ojczyźnie ponosząc często ofiarę życia – Orleń Lwowski, Wojna z 1920 r., Zawiszacy i Harcerska Poczta Polowa podczas Powstania Warszawskiego,

¹⁷ Rota Przyrzeczenia Harcerskiego zawarta w dokumencie *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR*: „Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej podjął w latach dziewięćdziesiątych i kontynuuje do dziś zadanie propagowania harcerskich ideałów: Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego w środowiskach polskich na Wschodzie, gdzie wspiera od początku odtwarzające się harcerstwo na Litwie, Łotwie, Ukrainie, Białorusi, a także w Estonii, Mołdawii i Kazachstanie” – dokument zatwierdzony uchwałą Rady Naczelnej ZHR nr 77/4 z 26.11.2005 r., uwzględniający zmianę wprowadzoną uchwałą Rady Naczelnej ZHR nr 83/4 z 10.12.2006 r, <https://zhr.pl/wp-content/uploads/2025/05/Podstawowe-zasady-wychowania-harcerskiego-w-ZHR.pdf> [21.08.2025].

Niepokorne Harcerstwo z okresu PRL-u, przykładów można mnożyć. Gdy zagłębimy się w biografie wielu naszych wybitnych rodaków znajdziemy tam często wzmianki, że w różnych okresach życia należeli oni do drużyn harcerskich, np. ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, himalaista Jerzy Kukuczka i inni. Metoda harcerska jako uniwersalny system wychowania uczy odpowiedzialności, zaradności, edukuje praktycznie jak i teoretycznie. Harcerstwo jest interdyscyplinarne. Potwierdzenie tych słów znajdziemy m.in. w publikacjach hm. Marka Kameckiego: „Ruch harcerski stawia sobie za cel wychowanie młodych ludzi zgodnie z ideą harcerską. Do ruchu należą nie tylko harcerze i instruktorzy, lecz także całe rzesze ludzi, którzy przeszli przez harcerstwo i dalej starają się postępować według obowiązujących w nim zasad”¹⁸. Obrazują to także działania podejmowane współcześnie przez członków ZHP na Litwie. Lokalnie współpracują oni z organizacją litewskich skautów, a także z organizacjami harcerskimi z Polski. W 2024 r. realizowany był wspólny dla tych podmiotów projekt „Twórca możliwości” (lit. *Galimybū kūrėjai*). Jest on kontynuacją działań mających na celu wzmocnienie współpracy młodzieżowych organizacji z Litwy i innych państw. Uczestnicy tych działań zdobywali wiedzę jak włączać przedstawicieli mniejszości narodowych lub innych narodowości w działania swoich organizacji, jak tworzyć bezpieczną emocjonalnie i tolerancyjną społeczność. Podczas szkoleń i spotkań nieformalnych młodzi ludzie biorący udział w zajęciach dyskutowali o przyczynach powstawania stereotypów. Projekt ten finansowany był ze środków Funduszu Wymiany Młodzieży Polsko-Litewskiej i nadzorowany był przez Agencję ds. Młodzieży¹⁹. Oprócz zajęć teoretycznych harcerze wzięli udział we wspólnym zwiedzaniu Wilna, gdzie mogli poznać burzliwą historię tego miasta oraz dowiedzieć się jak przed laty wyglądała wspólna egzystencja wielu narodów w jednym miejscu²⁰. Taka międzynarodowa współpraca jest istotnym ogniwem kształtowania dobrych relacji bilateralnych, a także pozwala na unikanie sporów w lokalnych, wielonarodowych społecznościach. Większość konfliktów i problemów pomiędzy narodem dominującym, a mniejszościami narodowymi wynika z braku współpracy, poznawania się, także zrozumienia historii i wyciągania z niej wniosków.

Przykładem wydarzenia zorganizowanego przez ZHPnL, które łączyło ze sobą elementy kształtowania poczucia tożsamości narodowej, a jednocześnie budowało poczucie bezpieczeństwa kulturowego i lokalnego był Świąteczny Rajd Rowerowy Śladami 13. Pułku Ułanów Wileńskich: „W tym roku [2023] podczas rajdu rowerowego udało się uszczęśliwić 50 rodzin, wręczając świąteczne paczki żywnościowe. Rajd miał na celu nie tylko zwiedzić pamiątkowe miejsca Ułanów Wileńskich, ale także ludziom przypomnieć o słowie honoru oraz szlachetności ułańskiej. Uczestnicy rajdu pomimo trudności pogodowych, odwiedzili miejsca pamięci na Rosie, Kolonii Wileńskiej, Kalwarii, Ponary, Krawczuny, Kowalczuki. Wzór Ułanów Wileńskich

¹⁸ M. Kamecki, *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 2020, s. 16.

¹⁹ A. Radulewicz, *Wspólny projekt z litewskimi skautami i harcerzami z Polski*, 22.07.2024, <https://zhpnl.lt/wspolny-projekt-z-litewskimi-skautami-i-harcerzami-z-polski/> [21.07.2025].

²⁰ *Harcerze i skauci dyskutowali o przyczynach powstawania stereotypów*, 27.09.2024, <https://zhpnl.lt/harcerze-i-skauci-dyskutowali-o-przyczynach-powstawania-stereotypow/> [21.08.2025].

dodał wiele otuchy dla Ułańskiego Mikołaja i jego pomocników, którzy teraz mogą cieszyć się z wypełnienia misji uszczęśliwienia tylu osób²¹ – pisze phm. Alina Ewelina Kieżun. Walka z ubóstwem poprzez wspomaganie osób mniej zamożnych to ważny przejaw solidarności społecznej. Harcerze czerpiąc z historycznych wzorców mieli okazję pomóc bliźnim, wesprzeć ich poczucie bezpieczeństwa, tym razem nie w aspekcie militarnym, a bardziej społecznym, kulturowym. Z uwagi na wydarzenia historyczne mniejszość polska często utraciła swój majątek, musiała przesiedlić się na biedniejsze tereny, a dziś dodatkowo region, który zamieszkują stał się miejscem narażonym na ataki hybrydowe Federacji Rosyjskiej i Białorusi. Spowodowało to, że część usług i przemysłu została zamknięta powodując pogorszenie sytuacji materialnej osób tam mieszkających. Takie działania pomocowe, wyraz jedności i solidarności, jeszcze w okresie świątecznym są bardzo budujące dla rodaków mieszkających na Litwie. To także okazja do współpracy i spotkań międzypokoleniowych. Przekazywanie pamięci, wartości płynących z kultury, tradycji i zwyczajów to swojego rodzaju sztafeta pokoleń, która gwarantuje zachowanie polskiej tożsamości narodowej na Litwie.

Działalność organizacji pozarządowych, w tym także Związku Harcerstwa Polskiego na Litwie wymaga również nakładu pewnych sił i środków. Harcerstwo poprzez idee służby uczy podstaw wolontariatu, co prowadzi do tego, że praca członków organizacji jest nieodpłatną działalnością pożytku publicznego. Jednak działania podejmowane przez Związek czasami warunkowane są zasobami finansowymi. Z informacji udzielonych przez Agatę Stankiewicz, dowiadujemy się, że państwo litewskie nie utrudnia działalności statutowej Związku, a jeśli ten wystąpi z prośbą o dofinansowanie konkretnych projektów, to w miarę możliwości są one finansowane z funduszy administracji lokalnej lub rządowej. Przewodnicząca ZHPnL mówi wręcz, że Litwa cieszy się z obecności polskich harcerzy w przestrzeni publicznej. ZHP na Litwie jest także wspierany przez państwo polskie, m.in. Kancelarię Prezesa Rady Ministrów, czy przez polskie organizacje pozarządowe, które pośredniczą w organizacji współpracy między Polską, a mniejszością polską w innych krajach. Przykładem takiej organizacji jest Stowarzyszenie Odra-Niemen. Polscy harcerze co roku organizują właśnie przy wsparciu finansowym rozmaitych podmiotów obchody świąt narodowych: „Starsze drużyny i druhowie w ramach biwaku mieli przede wszystkim upamiętnić bohaterów niepodległości, a z kolei młodsi – uświadomić sobie jak ważnym wydarzeniem, szczególnie dla nas, Polaków z Wileńszczyzny, było odzyskanie niepodległości 11 listopada 1918 roku. [...] drużyny i druhowie wzięli udział w tradycyjnych uroczystościach z okazji 11 listopada na wileńskich Rossach. Dumnie czuwając przy mauzoleum Józefa Piłsudskiego oddali hołd marszałkowi oraz bohaterom, którzy walczyli o niepodległość²². Polityka pamięci, szacunek do tradycji narodowej to istotne komponenty bezpieczeństwa kulturowego polskiej mniejszości narodowej. Znajomość historii własnego narodu pozwala wyrobić w sobie przywiązanie do niego, wzmacnia to poczucie jedności narodowej, która to jest warunkiem przetrwania danego narodu

²¹ A. E. Kieżun, *Świąteczny Rajd rowerowy Śladami 13 Pułku Ułanów Wileńskich*, 29.12.2023, <https://zhpnl.lt/swiateczny-rajd-rowerowy-sladami-13-pulku-ulanow-wilenskich/> [21.08.2025].

²² J. Wojniłło, *Rajd Niepodległości*, 11.12.2023, <https://zhpnl.lt/rajd-niepodleglosci-2/> [21.08.2025].

w globalizującym się świecie. Ta tożsamość, odrębność od innych, dorobek kulturowy konstruuje charakter danej społeczności. A działania podejmowane przez organizacje pozarządowe mogą wspierać kształtowanie tego charakteru. Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie charakteryzuje się także tym, że w jego strukturach są tylko osoby identyfikujące się jako Polacy – członkowie polskiej mniejszości narodowej, dzieci i młodzież z rodzin mieszanych. Praktycznie nie spotyka się sytuacji, aby Litwini czy przedstawiciele innych mniejszości narodowych dołączali do tej organizacji – informuje Agata Stankiewicz. Pomimo tego, że demografia na Litwie jest w tendencji spadkowej, podobnie dzieje się z liczbą Polaków na Litwie, to ZHP na Litwie rośnie w siłę. Organizacja prężnie się rozwija o czym informuje na swoich profilach w mediach społecznościowych czy polskiej telewizji na Litwie. Jest to dobra perspektywa na przyszłość. Ta popularność ZHPnL wśród mniejszości polskiej świadczy, że społeczność ta ma duże poczucie własnej tożsamości oraz chce tę świadomość narodową zachować i pielęgnować.

Podsumowanie i wnioski

Rola organizacji pozarządowych w kształtowaniu tożsamości narodowej mniejszości polskiej oraz bezpieczeństwa lokalnego jest nieoceniona. Podmioty te są płaszczyzną do wymiany doświadczeń i poglądów, łączą ludzi, którzy chcą działać dla dobra wspólnego nie licząc na bezpośrednią korzyść z tego płynącą. Członkowie organizacji pozarządowych, w tym także tych ideowo-wychowawczych jak ZHPnL są mniej podatni na zagrożenia, które mogą zakłócić bezpieczeństwo lokalne. Kształtowanie postaw solidarności społecznej, pomoc bliźnim, wychowanie młodego człowieka w oparciu o postawy altruizmu, to tylko niektóre pozytywne aspekty oddziaływania organizacji pozarządowych na budowanie społeczeństwa obywatelskiego, odpowiedzialnego za siebie, swój region, czy państwo. Fundacje, stowarzyszenia, kluby sportowe, etc. są w stanie skonsolidować obywateli zamieszkujących w danym regionie. Człowiek jest jednostką społeczną, która w obliczu zagrożenia szuka sprzymierzeńców, szuka osób, które w podobny sposób zawalczą o odzyskanie poczucia bezpieczeństwa. Innym aspektem jest także tworzenie wspólnych projektów, działanie by osiągnąć ten sam cel – materialny lub niematerialny. Głos i praca jednego człowieka często nie jest dostrzegana, ale gdy grupa ludzi mówi, robi to samo, to już ciężko to przeoczyć. Dlatego organizacje pozarządowe są w stanie łączyć ludzi w imię podzielanych wartości.

Normy, interesy, wartości, tradycje, zwyczaje to tylko niektóre komponenty tożsamości, przede wszystkim mniejszości narodowych. Litwa jako państwo gospodarz daje możliwość różnym organizacjom do wspierania swojej odrębnej tożsamości. Można wręcz stwierdzić, że ta zdolność do ochrony mniejszości narodowych jest w interesie tego państwa, ponieważ pozwala uniknąć napięć wewnętrznych oraz konfliktów międzynarodowych. Takie pozytywne oddziaływanie oraz budowanie wspólnych więzi wydaje się bardziej opłacalne dla wszystkich zainteresowanych stron niż rozwiązania konfliktowe, które to miały miejsce w przeszłości. Aktualnie mniejszość polska na Litwie stanowi ok. 6,5% ogółu populacji tego państwa. Jest to

największa mniejszość narodowa na Litwie²³. Taka społeczność dla zachowania swojej odrębności potrzebuje przestrzeni, gdzie będzie mogła kultywować dziedzictwo swoich przodków. Organizacje pozarządowe, a w szczególności te ideowo-wychowawcze odgrywają tutaj kluczową rolę.

Podobnie jest z członkami ZHP na Litwie. Jak twierdzi hm. Marek Gajdziński: „W przypadku harcerstwa celem tym jest wychowanie młodzieży i wpływanie tą drogą na zbiorowy charakter Polaków, czyli w konsekwencji na kształtowanie stosunków społecznych [...] Jakiego człowieka chcemy wychować? Jaki kształt stosunków społecznych uważamy za właściwy?”²⁴. Pytania te powinien zadawać sobie każdy instruktor harcerski, wychowawca, który często swoim przykładem wskazuje młodemu człowiekowi jak powinien podążać w życiu. Takie pytania powinni też postawić przed sobą decydenci, przedstawiciele administracji państwowej, którzy to wspierają lub ograniczają rozwój organizacji pozarządowych. Obywatele dbający o porządek publiczny, o swoją lokalną przestrzeń nie są dla państwa obciążeniem. Wręcz przeciwnie, przyczyniają się do jego rozwoju. Jak pokazały powyższe przykłady ZHP na Litwie kształtuje postawy młodzieży wedle założenia: wychowywać przez czyn do czynu.

BIBLIOGRAFIA – REFERENCES

Printed sources:

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U., 2003, nr 96 poz. 873.

Ustawa Republiki Litewskiej o fundacjach charytatywnych i wspierających, Dz. U., 1996, nr 32-787.

Ustawa o stowarzyszeniach Republiki Litewskiej, Dz. U., 2004, nr 25-745.

Studies:

Asnyk A., *Miejmy nadzieję!*, <https://literat.ug.edu.pl/asnyk/051.htm> [15.11.2025].

Fijałkowski Ł., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, [w:] *Międzynarodowe Stosunki Polityczne*, red. Ł. Fijałkowski, R. Kunert-Milcarz, Wrocław 2018.

Gajdziński M., *Harcerski system wychowania*, Warszawa 2014.

Harcerstwo na Wileńszczyźnie: od tradycji do nowoczesności, 19.05.2024, <https://kurierwilenski.lt/2024/05/19/harcerstwo-na-wilenszczyznie-od-tradycji-do-nowoczesnosci/> [15.11.2025].

Harcerstwo polskie na Litwie ma 30 lat, 28.08.2019, <https://wilnoteka.lt/artukul/harcerstwo-polskie-na-litwie-ma-30-lat> [15.11.2025].

Harcerze i skauci dyskutowali o przyczynach powstawania stereotypów, 27.09.2024, <https://zhpnl.lt/harcerze-i-skauci-dyskutowali-o-przyczynach-powstawania-stereotypow/> [15.11.2025].

Hyndle-Hussein J., *Litwa wyludnia się bez walki*, 03.12.2024, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2024-12-03/litwa-wyludnia-sie-bez-walki> [15.11.2025].

Kamecki M., *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 2020.

Kieżun A. E., *Świąteczny Rajd rowerowy Śladami 13 Pułku Ułanów Wileńskich*, 29.12. 2023, <https://zhpnl.lt/swiateczny-rajd-rowerowy-sladami-13-pulku-ulanow-wilenskich/> [15.11.2025].

²³ J. Hyndle-Hussein, *Litwa wyludnia się bez walki*, 03.12.2024, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2024-12-03/litwa-wyludnia-sie-bez-walki> [15.11.2025].

²⁴ M. Gajdziński, *Harcerski system wychowania*, Warszawa 2014, s. 23.

- Mackiewicz J., *Listy do redakcji*, „Kultura” 1959, nr 10/144.
- McDonald M., *Konstrukttywizm*, [w:] *Studia bezpieczeństwa*, red. P. D. Williams, Kraków 2012.
- Nowak G., *Harcerskie ABC*, Warszawa 2016.
- Piskozub A., *Rzeczpospolita Obojga Narodów polską unijną przeszłością*, 21.04.2015, <https://geopolityka.net/andrzej-piskozub-rzeczpospolita-obojga-narodow/> [15.11.2025].
- Radulewicz A., *Wspólny projekt z litewskimi skautami i harcerzami z Polski*, 22.07.2024, <https://zhpnl.lt/wspolny-projekt-z-litewskimi-skautami-i-harcerzami-z-polski/> [15.11.2025].
- Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/tozsamosc.html> [15.11.2025].
- Szyszlak E., *Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa. Mniejszość romska w Republice Czeskiej*, Wrocław 2015.
- Wendt A., *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.
- Wojniłło J., *Rajd Niepodległości*, 11.12.2023, <https://zhpnl.lt/raid-niepodleglosci-2/> [15.11.2025].
- ZHP na Litwie, <https://zhpnl.lt/> [21.08.2025].

